

Preester Henrik Tallinnas

Tõnu Raid, kartograaf ja teedeajaloo uurija

Henrik kirjutab oma Liivimaa kroonikas (HLK, XXIV, 2), et 1220. aasta kevadsuvel kohtusid kusagil Järvamaa ja Pudiviru piiril eestlaste ristijad Riiast ja Revalist (Tallinnast). Riia sakslasi esindasid „Petrus Kaikewalde Soomest ja Henrik, lätlaste jumalasulane Ümeralt“. Samal ajal sattus sinna piirkonda järvalasi ristima taanlaste preester Wolther, kes võis ka väga vabalt saksa päritolu olla. Henrik ja Petrus kinnitasid kohtumisel Woltherile, et kogu Järvamaa on riialaste ristitud ja seega nende võimu all. Taanlased olid just aasta tagasi vallutanud eestlaste linnuse Toompeal ja allutanud endale Revala, Harju- ja Virumaa. Omavaheliste arusaamatuste lahendamiseks läksid mõlema poole esindajad koos Revalisse. Seal rääkisid riialased sama juttu Revala linnuses viibivale Lundi auväärsele peapiiskopile Andreasele.

Ugandist üle Emajõe põhja poole liikudes olid Henrik ja Petrus ristinud kõik 14 Pudiviru (maa-ala Seli külast kuni Simunani) küla koos nende (juba varem ristitud) vanema Tabeliniga ja suundusid edasi põhja poole. Kuid sinna olid taanlastest ristijad juba ette jõudnud. Külades olid taanlaste poolt püstitatud suured puuristid, mis pidid näitama, kellele need maad kuuluvad „ja seda mõistes läksid Petrus ja Henrik ära Järvamaale“ (HLK, XXIV, 2). Pudiviru põhjapoolsema osa külad, kus Riiast tulnud ristijate töö lõppes, olid Katkuküla (Simuna) ja Avanduse (vt Johansen, ristimiskäik L). Seepärast võib arvata, et Petrus ja Henrik lahkusid Pudivirust Avanduselt üle Avispea, mis olid taanlaste poolt juba varem ristitud (Johansen, ristimiskäik M), liikusid edasi läbi Uudeküla ja jõudsid Järvamaale kuskil Nõmmküla (teada aastast 1281, Nummekulle) lähistel. Niisiis võis kohtumine Woltheriga Järvamaa ja Pudiviru piiridel toimuda kas Nõmmküla või Savalduma, Kerguta või isegi Vajangu küla maadel, mis tänaseni asuvad Järva- ja Virumaa piirialadel. Nende külade kohta on esimesed kirjalikud andmed 15.–16. sajandist, kuid me ei tea, kas nad Järvamaa esimese ristimise ajal olid olemas.

Miks just neis külates? Henrik kirjutab oma kroonikas, et ta käis koos preester Theodericiga 1220. aasta suvel veel ühe korra Järvamaad ristimas

(HLK, XXIV, 5), tõenäoliselt augusti lõpus või septembris. Seekord liikus ta Järvamaal, „kõige äärmises kihelkonnas (vastu Virumaad), mida kutsutakse Loppegunde“. Enn Tarveli hinnangul on tegemist Järvamaa põhjaosas asuvate Läpi ja Lehtse külade ümbrusega, mis kuulus hilisema Ambla kihelkonna alla. Läbi Järvamaa põhja poole liikudes jõudsid Henrik ja Theoderic tõenäoliselt piki Piibe maantee eelkäijat Kettisesse (Järva-Jaani), kust liiguti edasi põhja poole Reineveresse. Seal said nad kohalikelt kuulda, et taanlased olid neid juba varem Jalgsema külas ristinud. Seda kuulnud, läksid riialaste preestrid Järvamaalt ära ja jätkasid tööd Viru rajamail, ristides Ebavere mäe läheduses kolm küla, mis olid varem ristimata ja mille nimed on meile kahjuks teadmata. Ebavere mäel toimus ka eestlaste püha tamme maharaiumine.

Seega ei saanud Riiast ja Tallinnast tulnud preestrite eespool mainitud kohtumine toimuda Ebavere ümbruses, ei Reineveres, ei Jalgsemal ega Järva-Jaanis. Neid külasid on Henrik nimetanud edasiste ristimiste käigus, kuid pole mingit vihjet, et ta oleks neis varem viibinud. Kui olid olemas külad, olid olemas ka teed, mida mööda said ristijad eelnimetatud külade vahel liikuda.

Nüüd oleks huvitav vaadata, milliseid teid mööda Taani ja Saksa päritolu jumalasulased Järvamaa põhjapoolsest idaservast, Ambla lähistelt Tallinnasse liikusid. Ainukeseks kirjalikuks allikaks tolle aja Eestimaa kohta peale Henriku Liivimaa kroonika on siiani Taani Riigiarhiivis Kopenhaagenis hoitav ladinakeelne käsikiri „Kong Valdemars Jordebog“. Selle käsikirja põhjal koostas Paul Johansen 1933. aastal ilmunud saksakeelse ja rohkem kui 1000 lehekülge sisaldava Eesti asustusajaloo suurteose „Die Estlandliste des Liber Census Daniæ“. Oma töö asustusajaloolises osas käsitles Johansen põhjalikult ristimiskäikude kulgemist kolmes Põhja-Eesti maakonnas: Revalas, Harju- ja Virumaal. Suure osa oma tööst pühendab autor kohanimedega päritolu selgitamisele.

Tänapäeval ei ole teada, kas Piibe maantee lõik Jänedalt üle Aegviidu, Apuparra ja Pillapalu kuni Soodlani tol ajal kasutusel oli, kuigi esineb põhjendatud arvamusi selle tee olemasolu kohta juba tollal. Aegviidu nimi ilmub esimest korda kaardile 1796. aastal. Krahv Mellini koostatud Liivimaa atlase Revali lehele on kantud kohanimi Aegwid. Apuparra on küll vana nimi, kuid kaardile (Schmidt, 1844) ilmub alles 19. sajandi keskel. Pillapalu küla kohta on teateid Rootsi võimu ajast (1693, Pillapall). Soodla küla ristiti 1219 Revala maakonna, Harju-Jaani kihelkonna ristimise käigus (Johansen,

ristimiskäik B). Rootslaste maanteekaartidel on Piibe maantee Jägala–Soodla–Aegviidu–Jänedale–Järva-Jaani lõik esitatud 1699. aastal. Jänedalt Soodlani on ca 32 km, mis on sisuliselt üks päevateekond läbi asustamata alade. Kuid selle ca 80 kilomeetri pikkuse lõigu Jänedalt Soodlani ja sealt piki Narva maanteed edasi Tallinna jätame täpsemate andmete puudusel arutelust välja.

Johanseni arvates on Ambla küla tol ajal juba olemas olnud, sest Ambla preestrit on mainitud 1253 ja kihelkonda 1281. Järgmisena tuleks kõne alla Amblast Jänedale ja sealt üle Lehtmetsa Voose suunas kulgev tee. Paul Johansen väidab, et see oligi tol ajal ainuke Harju ja Viru vaheline ühendustee, kuid Jänedale nimi ilmub kirjalikult allikatesse alles 1353. Vooselt on Johanseni versiooni kohaselt mindud Virumaale ristimiskäiguga G2+G3 üle Jägala jõe Saia koolmekohal ja edasi üle Kreo ja Lehtmetsa, nimetatud kohad olid mõlemad tollal arvatavasti Järvamaa Loppegunde kihelkonna koosseisus. Jänedalt Voose külani kulgeb läbi metsase maastiku ainult üks kindlaks tehtud teejalg. Voosel toimus teede hargnemine lõuna ja lääne suunas, edasi Tallinna poole võib minna mitut teeharu pidi. Tänapäeval Harjumaa idaosas kasutatavad teed olid juba siis olemas, seda näitavad taanlaste poolt Harjumaal tehtud ristimiskäigud G2, G3 ja G2+G3.

Vooselt lõunasse või õigemini edelasse viis tee Paunkülani (ristimiskäik G2+G3) ja sealt sai kuni praeguse Tallinn–Tartu maanteeni. Seda suurt teed pidi läksid preestrid Kose kaudu Pirita jõeni Saula küla juures. Johanseni väitel silda Pirital Saula küla juures sel ajal veel polnud, kuigi ta ei eita talitee võimalikkust sellel lõigul. Saula külast mindi edasi Tallinna läänepoolset teed pidi üle Tuhala–Nabala–Kurna–Lehmja–Assaku–Toompea. Kuid see teekond oleks kahest järgmisest ilmselt poole päeva võrra pikem.

Kasutatud kirjandus

- Andersen, Tyge; Raudkivi, Priit. Võimumängud Põhja-Eestis aastail 1219–1238. – *Acta Historica Tallinnensia*. 2008, 13, 3–24.
- Johansen, Paul. 1933. *Die Estlandliste des Liber Census Daniae*. Reval.
- Henriku Liivimaa kroonika. 1982. Tallinn. Enn Tarveli kommentaaridega.
- Raid, Tõnu. 2005. *Eesti teedevõrgu kujunemine*. Tallinn.
- Raid, Tõnu. 2009. Kaardid ja teed Jüri kihelkonnas. – *Eesti Maanteemuuseumi aastaraamat 2008*, lk 91–101.
- Raid, Tõnu. 2016. *Harjumaa ristimine 1219–1220*. Tallinn.
- Maa-ameti X-Gis.

In the footsteps of priest Henry on the 13th century Estonian roads to Tallinn

Tõnu Raid, cartographer and road historian

This article tries to answer the following questions: What did the Estonian road network look like in the 13th century and how similar or different it was compared to the one we have today? The observation focuses on a temporally limited single case from 1220, described in the sources, which enables to observe a journey route and to draw conclusions from that. This case is narrowed down to Northern Estonia, about which we have chronicle reports, settlement history sources, as well as previous studies and map resources from later periods.

The Livonian Chronicle of Henry is regarded as the main source of information about the Livonian crusades in the beginning of the 13th century. The chronicle describes the baptism of Livonians, Latvians and Estonians from the beginning of the 1180s to 1227. The second written source referring to the settlement of Estonia in that period is *Kong Valdemars Jordebog* (the Danish Census Book), a small Latin vellum with wooden covers, which is kept in the Danish National Archives, Copenhagen, and includes a long and a short list of Estonian villages. Based on this handwritten list, historian Paul Johansen (1901–1965) compiled *Die Estlandliste des Liber Censu Danię* in 1933, a major work on the settlement history of Estonia on more than thousand pages, in German language. In the first part of his work, Johansen examines the baptism routes in three counties of Northern Estonia: Revala, Harju and Virumaa.

Henry writes in his Livonian Chronicle (*Heinrici Chronicon Livoniae*, hereinafter 'HCL', XXIV, 2) that the baptisers of Estonians from Riga and Reval (Tallinn) met in early summer of 1220 somewhere on the border between Järvamaa and Püdiviru. The Germans of Riga were represented by “Petrus Kaikewalde from Finland and Henry, the priest of the Latvians from

Imera". In the same period, the inhabitants of Järvamaa were baptised by priest Wolther of the Danes, who could also have been of German origin. In the meeting with Wolther, Henry and Petrus stated that the priests from Riga had baptised the entire Järvamaa and, consequently, it was under their authority. Only a year earlier, the Danes had conquered the Estonian stronghold of Toompea and claimed dominion over the Revala, Harju and Viru counties. In order to settle any misunderstandings between the parties in dividing the boundaries of power, the representatives of both parties travelled together to Reval (Tallinn). There the priests from Riga told the same story to honourable Archbishop Anders of Lund, who was at the Revala stronghold.

Under these aforementioned sources we can picture the two or three-day journey of Riga priests Henry and Petrus and Wolther the Dane from the northern part of Järvamaa, the border of Pudiviru, over a forested and boggy landscape to the populated areas in Revala and then to Archbishop Anders at Toompea. Henry does not describe the outcome of the meeting with the Archbishop. Apparently, these talks did not result in a quick and clear solution for the division of domains and powers between the King of Denmark, the Livonian Brothers of the Sword and the Archbishop of Riga.

Based on the analysis of the baptism routes identified by Paul Johansen, the Livonian Chronicle of Henry and the old maps from 17th and 18th centuries, we can be relatively confident that a road network, which connected counties and parishes, existed in Estonia nearly 800 years ago largely in the same form as it is today.